

Prikaz

Samo Kristen: *Meje in misije – Dileme slovensko-hrvaške razmejitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metežu II svetovne vojne*

Založba 2000 i Institut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2006., 410 str.

Pitanje razgraničenja jedno je od najaktualnijih pitanja bilateralnih odnosa Republike Hrvatske i Republike Slovenije od njihovog stjecanja nezavisnosti nakon raspada SFRJ. Kristen u svojoj knjizi otvara pitanje pravičnosti razgraničenja u Istri. Kritički stav prema razgraničenju na Dragonji naglašava već u samom podnaslovu "Dileme slovensko-hrvatskog razgraničenja ...". U traženju odgovora vraća se na razdoblje Drugog svjetskog rata, od vremena pred kapitulaciju Italije, kada se pred hrvatske i slovenske političke snage, u očekivanju revizije "Rapalske granice", po prvi puta postavilo pitanje hrvatsko-slovenskog razgraničenja u Istri pa sve do razgraničenja operativnih zona u okviru završnih operacija hrvatskih i slovenskih partizanskih postrojbi na rijeci Dragonji. To je, historijski gledano, prvo hrvatsko-slovensko razgraničenje na tom području i ono je nakon rata postalo razgraničenje Hrvatske i Slovenije, republika u okviru tadašnje Jugoslavije.

Autor knjige, dr. Samo Kristen, istraživač je na ljubljanskom Institutu za narodnostna pitanja, a u svom znanstvenom radu obrađuje pitanja slovenske manjine u Europi te analizira problematiku procesa jugoslavenskog razgraničenja s Italijom. Istraživanje pravno-političkog položaja slovenskog stanovništva u Julijskoj krajini autora je uvelo u problematiku historijata hrvatsko-slovenskog razgraničenja u Istri. Autor je poticaj za šire istraživanje ove teme našao u elaboratu "Jadransko pitanje" autora Radovana Šepića, napisanog 19. 3. 1943. godine. Taj elaborat se u kontekstu očekivane kapitulacije Italije u II. svjetskom ratu, bavi definiranjem političke platforme za promjenu "Rapalske granice" i integraciju dijelova tadašnje Italije (Istra i slovensko Primorje), naseljenih većinski hrvatskim i slovenskim stanovništvom, u okvir poslijeratne Jugoslavije, te u jednom dijelu i pitanjem razgraničenja Hrvata i Slovenaca u Istri. Knjiga *Meje in misije* rezultat je istraživačkog rada započetog 2002. godine kroz projekt "Povijesne dimenzije slovensko-hrvatske granice" koji je uz potporu Ministarstva za znanost i tehnologiju Republike Slovenije vodio Institut za narodnostna pitanja u Ljubljani.

U knjizi kroz petnaest poglavlja autor analizira složene odnose političkih čimbenika tijekom Drugog svjetskog rata u kontekstu djelovanja prema područjima Istre i slovenskog Primorja i pokušaja hrvatsko-slovenskog razgraničenja na tom području. Na kraju knjige se, kao neka vrsta dodatka, nalaze autorova završna misao, razmišljanja Janeza Stergara i dr. Staneta Grande te prilozima s preslikom Šepićevog elaborata.

U prvom poglavlju, autor analizira raspad prve Jugoslavije nakon napada Osovinskih sila 1941. godine i definira hrvatske i slovenske čimbenike koji su djelovali u zemlji i emigraciji te utjecali na traženje rješenja poslijeratnog hrvatsko-slovenskog razgraničenja. To su, u prvom redu, jugoslavenski kralj i vlada u izbjeglištvu, Jugoslavenski odbor iz Italije (JOI) i njegov čelnik Ivan Marija Čok, čelništvo Hrvatske seljačke stranke te KP i partizanski pokret, s posebnim naglaskom na slovenske i hrvatske segmente. U tom kontekstu pozicionira autora elaborata "Jadransko pitanje" Radovana Šepića, predratnog jugoslavenskog diplomata, člana JOI i šefa kabineta predsjednika izbjegličke vlade, Šubašića te stručnjaka za istarsku problematiku. Središnja točka interesa je Šepićeva tvrdnja iz elaborata: "Slovenci čine većinu u cijelom tzv. Primorju i sjevernoj Istri do linije koja ide od sela Klana (između Snježnika i Rijeke) do gradića Umaga na zapadnoj obali Istre. Na jugu od te grubo povučene linije žive u većini Hrvati". Navedena Šepićeva ocjena nalazi se na petoj strani elaborata kod koje autor "...unatoč tekućoj numeraciji opaža sadržajni diskontinuitet u odnosu na šestu stranu te veću urednost zapisa". Autor otvara pitanje naknadne interpolacije te strane, ali kroz sadržajnu analizu otklanja sumnje i zauzima pozitivan stav o autentičnosti dokumenta.

U drugom poglavlju autor daje pregled i analize više zemljovida utemeljenih na etničkim ili jezičnim razgraničenjima u Istri. Tim zemljovidima pokušava postaviti širu osnovu o rijeci Mirni kao hrvatsko-slovenskoj razdjelnici u Istri. Historijskim slijedom dolazi do kapitulacije Italije te odluka okružnog Narodno-oslobodilačkog odbora za Istru o priključenju Istre Hrvatskoj i Vrhovnog plenuma Osvobodilne fronte (OF) o priključenju slovenskog Primorja "slobodnoj i demokratskoj Jugoslaviji", nakon kojih dolazi do pokušaja teritorijalnog usklađivanja i, u biti, prvog hrvatsko-slovenskog razgraničenja u Istri. Radi se o susretu predstavnika CK KPH i zapovjednika GŠ NOV i PO Slovenije u Pazinu 25. 9. 1943. godine. Tada odluka nije donesena, ali su izneseni stavovi o granici. Slovenska je delegacija predlagala granicu na rijeci Mirni, a hrvatska na Dragonji. U okviru hrvatske delegacije tada se nalazio i pripadnik HSS-a iz čega autor izvlači zaključak o usklađenom djelovanju KPH i HSS temeljem memoranduma kojeg je Juraj Krnjević, najutjecajnije predstavnik HSS-a u emigraciji, o hrvatskim granicama izradio na zahtjev britanskih vlasti. Kako je u veljači 1944. došlo do sporazuma o razgraničenju sukladno hrvatskim zahtjevima, autor traži razloge u nedostatku državotvorne svijesti slovenske OF te zapovjedi odozgo, od Tita.

U trećem poglavlju autor definira vremensku nišu nastanka Šepićevog elaborata. To je vrijeme izvjesne talijanske kapitulacije, planova o mogućem iskrcavanju Saveznika na istočnoj obali Jadrana, promjene odnosa britanske politike prema četnicima i partizanima, te dolaska prvih savezničkih misija na područje Slovenije.

Četvrto poglavlje bavi se personalnom strukturom centra britanske obavještajne službe u Kairu koji je pokrivao prostor Jugoslavije, te snažnim sovjetskim utjecajem na taj centar kroz pripadnost većeg broja pripadnika centra komunističkoj partiji. U tome nalazi bitne silnice koje su dovele do prom-

jena u britanskoj politici i prebacivanja savezničkog težišta s četnika na partizanski pokret, posebno što se prostora Hrvatske i Slovenije tiče.

Peto poglavlje bavi se dolaskom i djelovanjem prve britanske misije na području Slovenije pod nazivom "Equinox". U okviru te misije predstavnici britanskih snaga stigli su k slovenskim partizanima te u četnički stožer u Sloveniji. Smatralo se kako je ta misija odaslana kao priprema za savezničko iskrcavanje. Međutim, u isto vrijeme dolazilo je i do navedenog zaokreta britanske politike prema partizanskom pokretu. Autor analizira planove slovenskih četnika od očekivanog savezničkog iskrcavanja, ali i zabrinutost partizanskih vođa da će dolazak savezničkih snaga promijeniti odnos snaga na štetu partizana. Autor citira Kardelja koji ocjenjuje da bi saveznici u slučaju iskrcavanja mogli doći u sukob sa SSSR-om, ali da će politički položaj partizanskog pokreta, pa i u slučaju pomoći od SSSR-a, biti težak. Partizanske snage, koje baš u tom razdoblju zapadaju na prostoru Primorske u krizu, moguće iskrcavanje Britanaca vide kao potencijalnu konkurenciju na prostoru koji sami žele kontrolirati.

Šesto poglavlje bavi se opisom nositelja organiziranja i razvoja antifašističkog otpora u Sloveniji. I u ovom je poglavlju 1943. godina središnji vremenski okvir analize, a očekivana kapitulacija Italije i iskrcavanje Saveznika uporišna točka za definiranje strategija. Polazišna točka bila je procjena kako će u slučaju iskrcavanja Saveznicima biti potrebna potpora na prostoru Hrvatske i Slovenije. Ivan Marija Čok je tako sredinom te godine od Britanaca tražio da se Julijska krajina, Zadar i otoci, dakle područja koja su u međuratnom razdoblju bila u okviru Italije, ustroje, kako je navodio, iz upravnih razloga, kao zasebna administrativna jedinica, na čelu s komesarom koji bi se imenovao uz suglasnost JOI, odnosno samog Čoka. Četnički pokret u Sloveniji s novim optimizmom jača svoje aktivnosti i planira korištenje brojnih seoskih straža za pokrivanje prostora nakon povlačenja talijanskih snaga.

Sedmo poglavlje analizira razmišljanja i očekivanja slovenskih kršćanskih organizacija u Primorskoj, koje su temeljem ocjene o mogućnosti raspada jugoslavenskog okvira zbog hrvatsko-srpskih sporova planirali organiziranje proturevolucionarnih snaga za neku novu Sloveniju. Mogućnost nestanka jugoslavenskog okvira nije isključivao niti Alojzij Kuhar, ministar Slovenac u emigrantskoj vladi, koji je s Mihom Krekom, također ministrom, formulirao ideju o "Slovensko-tršćanskoj državi" koja bi obuhvaćala slovenski etnički prostor, pa čak i Istru i Rijeku. Na dnevnom redu su bile i analize drugih varijanti, ovisno o širem raspletu, stvaranja slovenske države. Vladimir Vauhnik, bivši voditelj obavještajnog centra u Ljubljani, također je u komunikaciji s centrom američke OSS u Švicarskoj predlagao stvaranje države na širem slovenskom etničkom prostoru.

Osmo poglavlje bavi se prikazom i aktivnostima predratnog antifašističkog pokreta u Sloveniji – organizacija TIGR i JOI. Nadalje se analiziraju britanske teritorijalne ponude Jugoslaviji (prije napada Osovinskih sila) koje su uključivale i reviziju jugoslavensko-talijanske granice u zamjenu za ulazak Jugoslavije u rat na strani Saveznika. Jugoslavenski dvor je te ponude

odbio. Britanska spremnost na reviziju granice uzima se kao potvrda britanske svijesti o nepravednom razgraničenju s Italijom, što se željelo iskoristiti kao podloga za poslijeratnu reviziju granice na mirovnoj konferenciji.

U devetom poglavlju autor analizira Šepićev elaborat kao temelj za reviziju jugoslavensko-talijanske granice. Pri tome autor naglašava Šepićevo razmišljanje o hrvatsko-slovenskom razgraničenju po liniji Umag-Klana, koje je bilo sukladno promišljanjima Jugoslavenskog odbora iz Italije. Autor navodi i Čokov neuspješan pokušaj da od britanskog ministra vanjskih poslova Edena dobije potvrdu predratnih britanskih obećanja, koja su po obavještajnim kanalima o reviziji jugoslavensko-talijanske granice dana predstavnicima organizacije TIGR. Ta obećanja dana su u okviru britanskih planova za korištenje organizacije TIGR u diverzantskim akcijama na području Julijske krajine i Koruške, kako bi privukle dio talijanskih i njemačkih snaga te smanjile osovinski pritisak na Francusku.

U desetom poglavlju autor opisuje događaje vezane uz prekid kontakta bana Šubašića s jugoslavenskom vladom u emigraciji te susret bana Šubašića s jugoslavenskim kraljem u Londonu 19. 3. 1943. godine, na kojem je Šubašić želio od kralja dobiti potvrdu daljnje valjanosti "Sporazuma Cvetković-Maček". Taj susret se vremenski poklapa s Šepićevim elaboratom, i što je značajnije, označava povratak Šubašića u središte savezničke politike prema Jugoslaviji, što je svoj vrhunac doživjelo slijedeće 1944. godine s imenovanjem Šubašića na čelo jugoslavenske vlade u emigraciji i sporazumom Šubašića s Titom. Autor u tom dijelu naglašava nezainteresiranost hrvatskih predstavnika u emigrantskoj vladi za rješavanje pitanja Istre i slovenskog Primorja – težište hrvatskih političara bilo je na hrvatsko-srpskim odnosima. Autor navodi kako su u to vrijeme američki predsjednik Roosevelt i britanski ministar vanjskih poslova Eden zauzeli stav o konfederalizaciji poslijeratne Jugoslavije, zbog čega su pitanja unutarnjeg razgraničenja dobivala na značaju. Takvu ocjenu potvrđuje i zahtjev koji je britanski predstavnik na jugoslavenskom dvoru, neposredno pred dolazak Šubašića u London, glede očitovanja o granicama Hrvatske, postavio glavnom tajniku HSS-a Juraju Krnjeviću.

U jedanaestom poglavlju autor daje analizu Krnjevićevog memoranduma iz lipnja 1943. godine, kojim je odgovorio na britansko pitanje o granicama Hrvatske. Krnjević je u tom dokumentu hrvatsko-slovensko razgraničenje u Istri povukao po crti rijeka Dragonja-Šapjane. S takvim razgraničenjem složio se i britanski *Foreign Office* uz zahtjev za manjom prilagodbom u korist Slovenije kod mjesta Rupa. Autor zaključuje kako je Krnjević etnički heterogeno područje između Dragonje, Umaga i Savudrije inkorporirao u okvir hrvatskog ozemlja primarno zbog rta Savudrija. Naime, rt Savudrija ima strateški značaj u odnosu na Tršćanski zaljev i kao takav je u kontekstu realizacije Krnjevićeve "Sredozemne strategije Hrvatske" morao biti u okviru Hrvatske. Autor napominje kako je Krnjević definiciju hrvatsko-slovenskog razgraničenja u Istri, bez realnih etničkih uporišta, preuzeo iz djela dr. Mladena Lorkovića "Zemlja i narod Hrvata", izdanog 1939. godine. S tom napo-

menom autor uz naprijed navedene zahtjeve hrvatskih partizanskih predstavnika, koji su također tražili razgraničenje na Dragonji, upućuje na jedinstvo stava svih hrvatskih političkih snaga.

U dvanaestom poglavlju autor opisuje stanje nakon kapitulacije Italije i izostanka savezničkog iskrcavanja. Tada dolazi do promjene odnosa snaga, partizanski pokret jača, a središnji četnički odred u Sloveniji je u jesen 1943. uništen. Na taj način realizacija plana Jugoslavenskog odbora iz Italije o okupljanju svih "patriotskih snaga" u priključivanju Istre i slovenskog Primorja Jugoslaviji postaje nemoguća.

Trinaesto poglavlje opisuje kraj Jugoslavenskog odbora iz Italije. Šubašić je u svoju vladu inkorporirao hrvatsku komponentu JOI. Čelnik JOI, Ivan Marija Čok nije bio pozvan u vladu i ostao je izvan središnjeg toka definiranja politike. Na terenu su Tito i partizani jačali i postali uporišna snaga Saveznika u Jugoslaviji. Čokovi pokušaji da se priključi Titu također nisu uspjeli. Promijenjene okolnosti učinile su JOI nepotrebnim, kako za emigrantsku vladu i Tita, tako i za Saveznike. U drugom dijelu poglavlja autor opisuje stvaranje njemačke "Operativne zone Jadran" u koju je nakon kapitulacije Italije ušla i Istra, te neuspješne zahtjeve NDH za Istrom upućivane Hitleru. To se događa u vrijeme navedenog susreta hrvatske i slovenske partizanske delegacije u Pazinu i povijesno prvog pokušaja podjele Istre na hrvatski i slovenski dio kroz definiranje operativnih zona i mobilizacijskih područja.

U četrnaestom poglavlju autor navodi kako su nakon kapitulacije Italije hrvatski partizani pokušavali pokriti prostor Istre do granica zacrtanih Krnjevićevim memorandumom. To je izazivalo značajne sporove sa slovenskim partizanima što je bilo u suprotnosti s Titovim stavovima iznesenim slovenskim predstavnicima tijekom zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu, o slabljenju unutarnjih granica. U ožujku 1944. godine ti su sporovi okončani nakon sporazuma predstavnika hrvatskih i slovenskih partizana, Babića i Gučeka, kojim su operativne zone razgraničene na Dragonji. Autor smatra da je odluka o takvom razgraničenju donesena na najvišoj razini (Tito) te da je sam sporazum bio samo operacionalizacija tih odluka. Razgraničenje operativnih zona na Dragonji nakon rata je postalo razgraničenje dviju republika. U okviru ovog poglavlja nalazi se i važan dio u kojem autor opisuje upravne i katastarske prilagodbe do kojih je sukladno razgraničenju na Dragonji došlo odmah nakon rata, a prije uspostave "Slobodnog teritorija Trst". Navodi se i slučaj iz 1955. godine kada je mjesto Gradin, uz punu proceduru promjene republičkih granica, izdvojeno iz Hrvatske i pripojeno Sloveniji. U nastavku kroz citate pisama kraljevskog namjesnika Ante Mandića upućene Edvardu Kardaševiću autor teži ukazati na greške komunističkih vlasti koje su dovele do gubitka Trsta.

U petnaestom poglavlju kroz analizu uloge Šubašića u britanskim i savezničkim planovima prema Jugoslaviji, te Šubašićeve potpune političke marginalizacije nakon rata i Titovog preuzimanja apsolutne vlasti u Jugoslaviji autor zatvara knjigu. Kristen se bavi i težom kako je Šubašić bio čovjek Moskve sa zadatkom da Titu olakša preuzimanje vlasti. Autor nadalje analizira infor-

macije koje su Tita potakle na osvajanje Trsta prije Saveznika i daje naslutiti kako je Tito u tom slučaju nasjeo na dezinformacije koje su ga u konačnici diskvalificirale kod Saveznika i potakle gubitak Trsta.

Knjiga analizira povijesna događanja oko hrvatsko-slovenskog razgraničenja u Istri i pokušava znanstveno elaborirati kako je Slovenija u razgraničenju Jugoslavije i Italije, a nastavno i u razgraničenju s Republikom Hrvatskom, zakinuta te da u biti postoji nekakav "povijesni dug Republike Hrvatske", koja je u Istri zaokružila svoj etnički korpus.

Osim što kroz otvaranje brojnih pitanja kojima rekonstruira procese vezane uz razgraničenje Hrvatske i Slovenije potiče na nova povijesna istraživanja, autor je pišući knjigu zasigurno imao i namjeru stvaranja znanstvene potpore slovenskoj politici u nastavku rješavanja otvorenog pitanja hrvatsko-slovenskog razgraničenja.

Kristenove "Meje in misije" su opsežno i široko postavljeno djelo sa složenom strukturom koja u određenim dijelovima otežava praćenje središnjeg tematskog niza. Knjiga upućuje na velik broj izvora i dokumenata te traži prethodno poznavanje ključnih povijesnih događaja. Knjiga svakako predstavlja prilog izučavanju historijata hrvatsko-slovenskog razgraničenja u Istri i zaslužuje pažnju kako povjesničara tako i nositelja političkih odluka.

Dario Malnar